

Rispens, S. I., *Einstein in Nederland. Een intellectuele biografie* (Amsterdam: Ambo|Anthos Uitgevers, 2006, 243 blz., €18,95, ISBN 90 263 1903 7).

De verschijning van Rispens' *Einstein in Nederland* ging gepaard met een ware mediahype. Een voorpublicatie in *Vrij Nederland* en een voorpaginabericht in *de Volkskrant* deden kond van nieuwe belastende feiten in zake de relatie van de Nederlandse Nobelprijswinnaar Debije met het Hitler-regime. Tot zijn vertrek naar de Verenigde Staten in januari 1940 bekleedde Debije een vooraanstaande positie in de Duitse wetenschappelijke wereld. Rispens wijst er op dat Debije als voorzitter van de Duitse natuurkundige vereniging in 1938 gehoorzaam heeft meegewerkt aan de zuivering van de vereniging van 'niet-arische' personen en dat hij zich in 1941 bereid toonde zijn oude positie weer in te nemen.

De publiciteit rond het boek resulteerde in een groeiende controverse, een onderzoek door het NIOD, en de naamswijziging van een gerespecteerd Utrechts onderzoeksinstituut. Tegenstanders van het Utrechtse besluit wijzen erop dat de feiten hetzij niet nieuw, hetzij aanvechtbaar zijn, en dat Rispens' beschrijving van het gedrag en de motieven van Debije tendentius is. Dit is niet de plaats voor een uitvoerige evaluatie van het debat. Een ieder die geïnteresseerd is in deze discussie kan zich via het internet eenvoudig op de hoogte stellen van de argumenten uit het pro- en anti-Debije-kamp.

Alle commotie over enkele passages uit het boek dreigt de opzet en overige inhoud van het boek aan het zicht te onttrekken. Het werk beoogt een beschrijving te geven van de ontwikkeling van Einsteins wetenschappelijke ideeën aan de hand van zijn contacten met in Nederland werkzame wetenschappers, in het bijzonder de Leidse hoogleraren Lorentz, Ehrenfest en De Sitter. Deze aanpak is minder vreemd dan hij lijkt. Die contacten waren niet alleen inniger dan menigeen zich realiseert, ze droegen tevens bij aan Einsteins gedachtevorming over relativiteit, gekromde ruimte en kosmologie. Zoals Rispens terecht opmerkt was Einstein niet de bovenmenselijke ziener van de populaire beeldvorming. Hij was een mens van vlees en bloed die worstelde met de natuurkundige problemen van zijn tijd en die daarbij de hulp van anderen niet kon ontberen.

Rispens bedoelingen mogen nog zo prijzenswaardig zijn, de uitvoering is uitermate teleurstellend. Zo voegt hij in de afzonderlijke hoofdstukken nauwelijks iets toe aan bestaande wetenschapshistorische inzichten op dit gebied. Wel heeft hij de neiging de invloed van de Leidenaren op Einsteins werk te overdrijven. Zo stelt hij in het voetspoor van de Amerikaanse historicus Stachel dat een gedachte-experiment van Ehrenfest een belangrijke rol speelde in de conceptie van de algemene relativiteitstheorie, waarin zwaartekracht en de meetkunde van de vier-dimensionale tijd-ruimte aan elkaar gekoppeld worden. Die visie is zeker verdedigbaar. Maar vervolgens slaat hij volledig door wanneer hij stelt dat de paradox 'het principe van de zwaartekracht [heeft] blootgelegd' en er op dat moment 'alleen nog rekenwerk' overblijft. Er zijn tientallen boeken en artikelen gewijd aan de conceptuele en

technische problemen die Einstein nog moest overwinnen alvorens hij zijn theorie voltooid had.

Een gebrek aan nieuwe inzichten is op zich geen fatale tekortkoming. Een synthese kan immers ook nuttig zijn en bovendien lijkt de auteur zich vooral op het brede publiek te willen richten. Maar ook dat publiek wordt slecht bediend. Zo wemelt het boek van de slordigheden. Einstein zou hoogleraar zijn geweest in Bern (42, moet zijn Zürich) en tijdens zijn werkzaamheid in Berlijn wordt hem het directoraat toegedacht van verschillende niet bestaande instellingen (22 en 167, bedoeld is het Kaiser Wilhelm Institut für Physik). Debije wordt in Zürich assistent van Sommerfeld (102, dat was hij daarvoor in München). Lorentz zit vanaf 1912 de Solvay-congressen voor (126, moet zijn 1911) en ontvangt een jaar na zijn dood nog correspondentie van Einstein. (47) Krantenkoppen in het Britse dagblad *The Times* worden toegeschreven aan de *New York Times*. (22) De vooroorlogse Nobelprijzen voor natuurkunde gaan naar wetenschappers die in Leiden, Utrecht of Haarlem werken (22, in werkelijkheid Leiden en Amsterdam). Deze lijst kan moeiteloos worden uitgebreid.

Ernstiger nog is dat Rispsen keer op keer blijkt geeft van een onthutsend gebrek aan inzicht in de door hem besproken natuurkundige theorieën en experimenten. Zowel het beroemde experiment van Michelson en Morley als het gedachte-experiment van Ehrenfest geeft hij foutief weer. De pointe van de door hem besproken theorieën van Maxwell, Lorentz en Einstein lijkt hem veelal te zijn ontgaan. Zijn pogingen de onderliggende ideeën uit te leggen stranden dan ook jammerlijk en verzanden veelal in vaagheden of zelfs wartaal. Curieus genoeg is deze wartaal gesanctioneerd door een Gronings hoogleraar, die de natuurkundige uitleg ‘met zorg’ heeft nageplozen, en zelfs, getuige het enthousiaste voorwoord, door een Utrechtse Nobelprijswinnaar in de natuurkunde. De fysica van toen is echter een wezenlijk andere dan die van nu. Het is jammer dat de auteur een uitstekend idee door gebrek aan zorgvuldigheid en historisch inzicht om zeep heeft geholpen.

F. van Lunteren

Meijer, H., Leidelmeijer, M., *Indische rekening. Indië, Nederland en de backpay-kwestie 1945-2005* (Van Indië tot Indonesië. De herschikking van de Indonesische samenleving I; Amsterdam: Boom, 2005, 428 blz., €24,50, ISBN 90 8506 115 6).

De geschiedschrijving over de Indische oorlogserfenis verloopt al net zo traag als de politieke en financiële afwikkeling ervan. Dat komt omdat de Japanse bezetting van Zuid-Oost Azië werd gevolgd door de Indonesische vrijheidsstrijd, waarna een proces van dekolonisatie en migratie op gang kwam dat meer dan twintig jaar duurde. Tegen de tijd dat de laatste Nederlanders de voormalige kolonie verlieten, waren de voorvechters van een rechtvaardige compensatie voor geleden verliezen al zo'n beetje moegestreden. Bezetting, burgeroorlog en migratie waren onlosmakelijk met elkaar verbonden, en bleken evenmin los te zien van de diplomatieke betrekkingen tussen Indonesië en zijn voormalige kolonisator. In mijn boek *De uittocht uit Indië. De geschiedenis van Indische Nederlanders 1945-1995* (uit 2001) ben ik uitgebreid ingegaan op het stempel dat de nasleep van de oorlog heeft gedrukt op de Indische groepsvorming in Nederland en daarbuiten. Ook in de boeken die kort daarna zijn gepubliceerd door het historische team van de Stichting onderzoek terugkeer en opvang oorlogsslachtoffers (SOTO) werd veel aandacht besteed aan de wijze waarop de Nederlandse samenleving is omgegaan met het oorlogsverleden van haar Indische landgenoten. De historicus Hans Meijer, die deel uitmaakte van dat onderzoeksteam, bleek de aangewezen persoon om de kluwen van de militaire, politieke en financiële aspecten die een rol speelden bij de overkomst van Nederlanders uit de Oost verder te ontwarren. Hij deed dit in het kader van het breed opgezette historische onderzoeksprogramma 'Van Indië tot Indonesië. De herschikking van de Indonesische samenleving', waarin de afwikkeling van de oorlogserfenis een rode draad vormt.

In zijn boek met de bijna programmatische titel *Indische rekening* heeft Meijer zich vooral gebogen over de 'backpay', dat wil zeggen de afhandeling van niet-uitbetaalde salarissen en pensioenen aan Nederlandse onderdanen tijdens de Japanse bezettingstijd. Dat aspect 'onderdanen' bleek in de jaren direct ná de oorlog al meteen voor moeilijkheden te zorgen. Want niet alleen Europeanen, maar feitelijk alle ingezetenen van Indië waren in die tijd koloniaal onderdaan geweest en hadden derhalve recht op compensatie. De schade die zij hadden geleden was immers het gevolg van de oorlog tussen de Indische en de Japanse regering. Daar dacht men in Nederland anders over dan in Indië, wat gevolgen had voor de wijze waarop het beheer van de overzeese schatkist werd gevoerd. Men kon feitelijk geen beslissing nemen zonder dat het bewind in Nederland zijn fiat gaf. Aan beide zijden van het koloniale spectrum besteedden overheden hun geld liever aan de wederopbouw – aanvankelijk bleef het bij een financieel zetje om mensen weer op gang te krijgen – dan het te gebruiken voor complete rehabilitatie. Degenen die het hard nodig hadden kregen de kans om een tijdje te recupereren in Nederland,